

• ЗІБРАННЯ ТВОРІВ •

Р О Б Е Р Т
МУЗІЛЬ

ЛЮДИНА
БЕЗ ВЛАСТИВОСТЕЙ

Том 1

Книга перша

Розділи 1–80

Харків
«Фоліо»
2024

Частина перша СВОЄРІДНИЙ ВСТУП

1

Звідки, що цікаво, нічого не впливає

Над Атлантикою атмосферний тиск упав до найнижчого рівня; ця зона посувалася на схід, назустріч підвищеному атмосферному тиску над Росією, і поки що не виказувала наміру обійти його з півночі. Ізотерми й ізотери робили своє. Температура повітря, як і належало, відповідала середньорічній температурі й найхолоднішого, й найтеплішого місяців року, а також неперіодичному місячному коливанню температур. Схід і захід Сонця, Місяця, а також фази Місяця, Венери, кільця Сатурна й багато інших значних явищ відбувалися так, як і прогнозували астрономічні календарі. Водяні випари зовсім розсіялись, і вологість повітря була невисока. Одне слово — й цей вислів, хоч і трохи старомодний, досить точно передасть реальну картину — стояв чудовий серпневий день 1913 року.

З вузьких, глибоких вуличок на обмілини світлих майданів виринали авта. Темними каламутними потоками пливли перехожі. Там, де їхню невпевнену квапливість перетинали швидкості стрімкіші, ці потоки ущільнювались, потім текли жвавіше й, трохи позвивавшись, знов набували рівномірного пульсу. Сотні звуків

спліталися в могутній гуркіт, з якого вихоплювалися поодинокі стрімчаки, вздовж якого тяглися й сходили нанівець гострі кряжі, від якого відколювалися й відлітали чисті відлуння. Наслухаючи цей гуркіт (хоч і важко сказати, що в ньому аж такого особливого), людина, яка повернулася сюди через багато років, із заплученими очима здогадалася б, що вона — у Відні, столиці держави й резиденції імператора. Міста, як і людей, впізнають по їхній ході. А розплющивши очі, людина переконалася б у цьому самому з того, який рух на вулицях, і переконалася б куди раніше, ніж їй підказала б це та чи та характерна деталь. Та навіть якщо людина лише гадає, що впізнала б місто, — то теж не біда. Питання про те, де ти перебуваєш, люди переоцінюють ще від тих часів, коли вони кочували племенами й треба було запам'ятовувати місця пасовищ. Цікаво знати: чому, коли йдеться про червоний ніс, вдовольняються тим, що досить приблизно називають його «червоним», і ніколи не питають, якого саме він червоного кольору, хоч це можна виразити з точністю до мікрона, скориставшись довжиною хвилі; зате коли йдеться про щось багато складніше, як, приміром, місто, де хтось опиняється, тоді неодмінно хочуть знати напевно, яке саме місто мається на увазі. А це відвертає увагу від важливішого.

Отже, не слід надавати аж такого значення назві міста. Як і всі великі міста, це складалося з мішанини й безладу речей і справ, що змінювалися, забігали наперед, відставали, наштовхувались одна на одну, з безодень тиші між ними, з уторованих доріг і бездоріжжя, з великого ритмічного гуркоту й одвічного розладу та різнобою всіх ритмів і загалом нагадувало бурхливе кипіння в посудині з міцного матеріалу будівель, законів, приписів та історичних традицій.

Ті двоє, що простували в цьому місті широкою, людиною вулицею, такого враження, певна річ, зовсім не мали. Обоє належали вочевидь до привілейованого прошарку суспільства, були аристократичні у вбранні, поставі й манері розмовляти одне з одним, на білизні поважно носили вишиті власні ініціали й так само, тобто не виставляючи напоказ, а скоріше у вишуканій спідній білизні своєї свідомости, знали, хто вони такі й що в столиці держави і резиденції імператора вони на своєму місці. Якщо припустити, що звали їх Арнгайм і Ермелінда Туцці (а це, одначе, зовсім не так, бо пані Туцці в серпні була разом зі своїм чоловіком у Бад Аусзее, а доктор Арнгайм — ще в Константинополі), то напрошується запитання, хто ж вони. Перед людьми небайдужими такі запитання постають на міських вулицях досить частенько. І відповідь на них, що характерно, довго не шукають: якщо протягом наступних півсотні кроків не пригадають, де цих двох уже бачили, то про них просто забувають. Та ось ці двоє раптом спиняються, тому що попереду помічають натовп. А ще за мить перед цим щось вибилося з потоку машин, рушило навскоси, потім крутнулось і ковзнуло вбік... Як тепер з'ясувалося: то різко загальмував важкий ваговоз, вискочив одним колесом на край тротуару й сів на міліну. Мов бджоли навколо вічка, одразу зібралися люди довкруг п'ятачка, який лишився вільним. Там стояв, вийшовши з вагово-за, водій — сірий, мов обгортковий папір; чоловік різко розмахував руками й пояснював, як стався цей нещасливий випадок. Погляди тих, хто підходив, спрямовувалися спершу на нього, а тоді обережно опускались у глибину прогалини, де край тротуару лежав, наче мертвий, чоловік. Постраждав він, як усі визнавали, через власну необережність. Люди одне по одному ставали біля нього навколішки, намагаючись йому допомогти; вони розхристували

йому на грудях і знов застібали піджака, пробували бідолаху підвести чи, навпаки, знов укласти; власне, ніхто не домагався цим іншої мети, ніж збавити час, поки приїде карета рятувальної служби й привезе кваліфікованих, повноважних фахівців.

Підійшли ближче й жінка зі своїм супутником і поглянули поверх голів та зігнутих спин на того, що лежав. Потім відступили назад і завагалися. У жінки під грудьми неприємно замлоїло, і вона справедливо могла витлумачити це як співчуття; її охопила нерішучість, навіть скутість. Обое хвилю помовчали, нарешті добродій сказав до неї:

— У цих важких вантажівок, якими тут користуються, надто довгий гальмівний шлях.

Після цих слів жінка відчула полегкість і уважним поглядом подякувала супутникові. Вислів «гальмівний шлях» вона вже, схоже, чула, однак що саме він означає, не знала, та й не хотіла знати; їй було досить того, що ці двоє слів давали певне пояснення такій жахливій пригоді й обертали її на технічну проблему, яка її, жінку, безпосередньо не стосувалася. До того ж уже пролунала різка сирена невідкладної допомоги, і всі, хто її очікував, лишилися вельми задоволені тим, що вона прибула так швидко. Ці соціальні служби просто-таки приємно вражають. Постраждалого поклали на носі й разом із ними всунули до машини. Біля нього клопоталися чоловіки в своєрідних одностроях, а в самій машині, наскільки вдавалося розгледіти, було так само чистенько й охайно, як у лікарняній палаті. Люди розходилися, маючи майже виправдане враження, що сталося щось законне й належне.

— Як свідчить американська статистика, — завважив добродій, — у них там щороку в автомобільних аваріях сто дев'яносто тисяч чоловік гинуть і ще чотириста п'ятдесят тисяч калічаються.

— Гадаєте, він мертвий? — спитала його супутниця, все ще не в змозі позбутися невинуватого відчуття, що стала свідком чогось надзвичайного.

— Сподіваюся, живий, — відказав добродій. — Принаймні, коли його вносили до машини, на мертвого він анітрохи не скидався.

2

Будинок і оселя людини без властивостей

Вулиця, де стався цей незначний нещасливий випадок, була одним із тих довгих, звивистих транспортних потоків, які променями витікають із центру міста, перетинають околиці і впадають у передмістя. Якби ця ошатна пара затрималася тут іще трохи, то побачила б щось таке, що їй запевне припало б до вподоби. Це був парк вісімнадцятого чи навіть сімнадцятого сторіччя, який почасти ще зберігся, й, проходячи повз його куту ґратчасту огорожу, серед дерев на старанно викошеному газоні можна було побачити щось на кшталт невеличкого замку з короткими крилами — чи то мисливського, чи то призначеного для любовних утіх замку минулих часів. Сказати точніше, його несучі арки лишилися від сімнадцятого сторіччя, парк і горішній поверх мали прикметні риси вісімнадцятого, а фасад був оновлений і трохи зіпсований у дев'ятнадцятому сторіччі, отож усе разом здавалося досить розмитим, мов ото накладені одна на одну світлини. Але, побачивши цю картину, не спинитися й не сказати: «Ах!» — не можна було, годі й сумніватися. А коли оце білесеньке, чарівне диво відчиняло свої вікна, погляду відкривалася шляхетна тиша заставлених книжками стін в оселі вченого.

Ця оселя й цей будинок належали людині без властивостей.

Сам цей чоловік стояв край одного з вікон, дивився крізь ніжно-зелений фільтр паркового повітря на бурувату вулицю і вже десять хвилин з годинником у руці лічив авта, екіпажі, трамваї й розмиті відстанню обличчя перехожих, що заповнювали тенета зору своїм покvapним снуванням; він визначав швидкості, кути, кінетичну енергію людських мас, що пропливають мимо, блискавично притягують до себе погляд, приковують його, відпускають і протягом певного часу, який годі виміряти, змушують увагу чіплятися за них, відпускати їх, перескакувати на когось іншого й мандрувати вже за ним; одне слово, трохи порахувавши щось у голові, чоловік засміявся, сховав годинника до кишені й дійшов висновку, що робить дурницю... Якби можна було обрахувати стрибки уваги, працю очних м'язів, коливальні рухи душі й усі ті зусилля, яких людина докладає до того, щоб у вуличному потоці триматися на ногах, то вийшла б, мабуть, — так він міркував і задля втіхи спробував обчислити неможливе, — величина, проти якої сила, потрібна Атлантові, щоб утримати на плечах небесне склепіння, просто мізерна, і можна було б навіть виміряти, яку неймовірну роботу вже нині виконує людина, яка нічого не робить узагалі.

Бо цієї хвилини він, чоловік без властивостей, саме такою людиною й був.

А той, хто що-небудь робить?

— З цього можна зробити два висновки, — промовив він сам до себе.

В обивателя, який цілий день спокійно топче свою доріжку, м'язи виконують значно більшу роботу, ніж в атлета, котрий один раз на день вижимає величезну вагу;

це доведено з погляду фізіології, а отже, й дрібні буденні зусилля у своїй суспільній сумі, а також завдяки тому, що їх можна отак підсумовувати, додають світу, либонь, куди більше енергії, ніж героїчні подвиги; ба більше, героїчний подвиг уявляється просто-таки крихітною піщинкою, яку в полоні глибокого самообману підіймають на гору. Ця думка йому сподобалася.

Але слід додати, що сподобалася вона йому не через те, що він, скажімо, любив міщанське життя; навпаки, йому просто давало насолоду створювати труднощі власним уподобанням, які колись були зовсім інші. Може, саме обиватель і передчуває зародження величезного нового, колективного, комашиного героїзму? Його назвуть героїзмом раціоналізованим і знайдуть у ньому небачену красу. Хто може знати про це вже тепер?! І таких надзвичайно важливих запитань, що лишалися без відповіді, тоді було сотні. Вони зависали в повітрі й палили під ногами. Час на місці не стояв. Люди, яких тоді ще й на світі не було, в це не повірять, але час рухався зі швидкістю верхового верблюда вже й тоді, а не лише сьогодні. Не знали тільки куди. Та й не могли до пуття збагнути, що було нагорі, а що — внизу, що йшло вперед, а що — назад.

— Можна робити що завгодно, — промовив сам до себе чоловік без властивостей, стенивши плечима. — У такій плутанині сил це не має аніякісінького значення! — І відвернувся як людина, котра вміє багато від чого відмовлятися, ба навіть як хворий, котрий боїться до чогось дуже доторкнутися, й коли він, простуючи через суміжну гардеробну, порівнявся з боксерською грушею, що висіла там, то завдав їй такого блискавичного й потужного удару, якого в смиренному настрої чи в кволому стані зазвичай не завдають.

*Навіть людина без властивостей
має батька з властивостями*

Цей чоловік без властивостей не дуже давно повернувся з-за кордону і, власне, лише через свою гордовитість та через те, що терпіти не міг звичайних помешкань, винайняв цей замочок, який колись був літньою резиденцією перед міською брамою; але з часом, коли місто розрослося й поглинуло цю резиденцію, вона втратила своє призначення і зрештою стала просто незаселеною й нікому не потрібною ділянкою, що очікувала підвищення цін на землю. Отож орендна плата була невисока, але потім багато грошей несподівано пішло на те, щоб дати тут лад і привести все у відповідність із сучасними вимогами. То була авантюра, внаслідок якої він мусив зрештою звернутися по допомогу до батька, хоч це було йому досить-таки неприємно, позаяк він любив свою незалежність. Він мав тридцять два роки, а батько — шістдесят дев'ять.

Старого добродія поиняв жах. Власне, не через цю несподіванку, ні, хоча й через неї також — він-бо ненавидів легковажність, і не через витрати, на які мусив піти, адже йому, по суті, було до душі те, що в сина прокинулася потреба облаштувати своє життя й завести власне домашнє вогнище. Одначе придбання будівлі, яку інакше, ніж замком, хоч і з додаванням зменшувального суфікса, не назвеш, ображало його почуття й лякало їх, як зухвалість, що накликає біду.

Сам він починав домашнім учителем у ясновельможних родинах — спершу ще студентом, а потім і молодим помічником адвоката — і, власне, не через нужду, бо вже його батько був чоловіком заможним... Згодом, уже викладаючи в університеті й ставши професором, він, однак,

відчув, що життя його за це винагородило, бо завдяки колишнім зв'язкам, які старанно підтримував, помалу виріс в юридичного консультанта майже всієї земельної аристократії своєї батьківщини, хоч тепер ніяких підробітків уже зовсім і не потребував. Атож, і навіть іще тривалий час після того, як надбані ним у такий спосіб статки уже витримували порівняння з весільним подарунком від однієї родини райнських промисловців, що його дістала на придане рано померла мати його сина, ці зв'язки, набуті замолоду й зміцнені в зрілому віці, не уривалися. Хоча тепер цей шанований учений від справжньої юридичної практики відійшов і лише принагідно ще надавав високооплачувані послуги консультанта, всі події, що стосувалися колишніх його покровителів, він, однак, ретельно реєстрував у своїх записах, скрупульозно переносив з батьків на синів та онуків, і не минало жодної нагороди чи відзнаки, жодного шлюбу, жодного дня народження чи іменин без привітального листа від нього з ненав'язливою сумішшю поштивости й спільних спогадів. Так само пунктуально щоразу надходили й короткі відповіді з вдячністю любому другові й поважному вченому. Тож його син від юних літ знав про цей аристократичний талант гордовитости, який майже несвідомо, але досить упевнено визначає міру люб'язности, а запобігання людини, що належить усе ж таки до аристократії духовної, перед власниками коней, орних земель і традицій завжди викликало в нього роздратування. Але його батько не переймався цим не з розрахунку; велику кар'єру в такий спосіб він зробив суто інстинктивно, він став не лише професором, членом академій та численних наукових і державних колегій, а й лицарем, комтуром, навіть кавалером Великого хреста високих орденів, його величність нарешті подарував йому спадкове дворянство, а ще доти призначив його членом

ЗМІСТ

Частина перша СВОЄРІДНИЙ ВСТУП

1. Звідки, що цікаво, нічого не впливає	5
2. Будинок і оселя людини без властивостей	9
3. Навіть людина без властивостей має батька з властивостями	12
4. Якщо є відчуття реальності, то має бути й відчуття можливості	15
5. Ульріх	18
6. Леона, або Зміщення перспективи	23
7. Ульріх у кволому стані заводить собі нову коханку	29
8. Каканія	36
9. Перша із трьох спроб стати знаменитістю	43
10. Спроба друга. Основи моралі чоловіка без властивостей	45
11. Спроба найважливіша	47
12. Жінка, кохання якої Ульріх домігся після розмови про спорт і містику	51
13. Завдяки геніальному скакуну визріває усвідомлення того, що ти — людина без властивостей	55
14. Друзі юності	60
15. Духовний переворот	70
16. Загадкова хвороба часу	72
17. Вплив людини без властивостей на людину з властивостями	78

18. Моосбругер 89
19. Лист із настановами й нагода надбати властивості.
Змагання двох сходжень на трон..... 103

Частина друга
ТРИВАЄ ТЕ САМЕ

20. Зіткнення з дійсністю. Попри брак властивостей,
Ульріх діє енергійно й завзято 107
21. Справжній винахід графа Ляйнсдорфа:
паралельна акція 113
22. Паралельна акція в подібі впливової жінки
невимовної духовної привабливості
ладна проковтнути Ульріха..... 120
23. Перше втручання великого чоловіка 126
24. Власність і освіченість; Діотимина дружба
з графом Ляйнсдорфом і функції, які допомагають
знаменитим гостям знайти єдність із душею 130
25. Недуга заміжньої душі 138
26. Поєднання душі й економіки. Чоловік,
який здатний зробити це, прагне насолоди
від барокових чар австрійської культури.
Як наслідок народжується ідея для паралельної акції... 144
27. Суть і зміст великої ідеї 148
28. Розділ, що його може пропустити кожен,
хто не дуже високої думки про копірвання в думках . . 149
29. Порухення й пояснення нормального стану
свідомості 153
30. Ульріх чує голоси 158
31. На чиєму ти боці?..... 160
32. Забута, але надзвичайно важлива історія
з дружиною одного майора..... 163
33. Розрив із Бонадеєю 171
34. Гарячий промінь і захололі стіни..... 173
35. Директор Лео Фішель і принцип недостатніх підстав . . 180

36. Завдяки згаданому принципу паралельна акція набуває конкретних обрисів ще доти, як стає зрозуміло, що це таке	183
37. Один публіцист придумує «австрійський рік» і завдає цим графові Ляйнсдорфу великих прикрощів; його ясновельможність відчуває гостру потребу в Ульріху	187
38. Клариса і її демони	193
39. Людина без властивостей складається з властивостей без людини	202
40. Чоловік з усіма властивостями, хоч йому до них і байдуже. Князя духу заарештовують, а в паралельної акції з'являється почесний секретар	206
41. Рахель і Діотима	223
42. Велике засідання	230
43. Перша зустріч Ульріха з великим чоловіком. У світовій історії нічого нерозумного не стається, однак Діотима виступає з твердженням, що істинна Австрія — це весь світ	239
44. Продовження й завершення великого засідання. Ульріх проймається симпатією до Рахель, Рахель — до Солимана. Паралельна акція набуває чіткої організаційної форми	245
45. Мовчазна зустріч двох гірських вершин	253
46. Ідеали й мораль — найкращий засіб, щоб заповнити велику безодню, звану душею	257
47. Те, що розпорошено на всіх, в Арнгайма зібрано в одній особі	261
48. Три причини слави Арнгайма й таємниця цілого	264
49. Зародження суперечностей у поглядах між старою й новою дипломатією	270
50. Подальші події. Начальник відділу Туцці надумує дістати чітке уявлення про особистість Арнгайма	276
51. У домі Фішеля	282

52. Начальник відділу Туцці виявляє прогалину в діяльності свого міністерства	290
53. Моосбругера переводять до іншої в'язниці	295
54. У розмові з Вальтером і Кларисою Ульріх показує себе реакціонером	297
55. Солиман і Арнгайм	307
56. У комітетах паралельної акції кипить робота. Клариса надсилає його ясновельможності листа, пропонуючи провести рік Ніцше	312
57. Велике піднесення. Діютима робить дивовижні відкриття щодо суті великих ідей	318
58. Паралельна акція викликає сумніви. Але історія людства добровільного вороття не знає	324
59. Моосбругер міркує	329
60. Мандрівка до царства логіки й моралі	339
61. Ідеал трьох статей, або Утопія точного життя	343
62. Земля також, але Ульріх насамперед, схиляється перед утопією есеїзму	347
63. У Бонадеї видіння	362
64. Генерал Штум фон Бордвер навідує Діютиму	375
65. Із розмов Арнгайма й Діютими	378
66. Між Ульріхом та Арнгаймом не все гаразд	381
67. Діютима й Ульріх	388
68. Відступ від теми: чи мають люди бути у злагоді з власним тілом?	400
69. Діютима й Ульріх. Продовження	403
70. Клариса приходиться до Ульріха, щоб розповісти йому про одну історію	410
71. Комітет з підготовки настанов у зв'язку із сімдесятиріччям правління його величності починає засідати	417
72. Наука всміхається в бороду, або Перша ґрунтовна зустріч зі злом	424
73. Донька Лео Фішеля Герда	434

74. Четверте сторіччя до н. Х. проти 1797 року. Ульріх одержує від батька ще одного листа	446
75. Для генерала Штума фон Бордвера візити до Діотими — це приємне	451
76. Граф Ляйнсдорф виявляє стриманість	455
77. Арнгайм як друг журналістів	459
78. Діотимині перевтілення	463
79. Солиман кохає	474
80. Нагода ближче познайомитися з генералом Штумом, який несподівано з'являється на Соборі	481